

Історія вивчення грошової реформи Олени Глинської 1535 року

Гроші забезпечують торгові зв'язки на державному та побутовому рівні, вони існують з появи цивілізації і є наслідком еволюції товарного виробництва та обміну. Грошові відносини суттєво впливають не лише на економіку в середині держави, а й на її внутрішню та зовнішню політику. Усталена грошова система — невід'ємна частина на шляху до високорозвиненої економічно країни, що дає їй можливість розвиватись якісно та кількісно. Стабілізують грошову систему за рахунок її реформування. Кожна держава має свою історію становлення та формування власної валюти, яка тісно переплітається зі злетами та падіннями самої державності. В цій статті ми намагатимемося проаналізувати першу грошову реформу Московського князівства та вивчити історію дослідження цього питання істориками, нумізматами, економістами в різні періоди.

Тисячолітня історія грошового обігу на Русі у своєму розвитку пройшла декілька етапів та багато реформ. Початком чеканки монет на Русі традиційно вважають кінець X ст., коли Великий князь Володимир I став чеканити «срібники» та «златники», срібні та золоті монети відповідно. До нього на Русі користувались ваговими зливками та монетами сусідніх держав. Надалі чеканка власної монети на території Русі на деякий час припинилась. Відновив чеканку монет за часів феодальної роздробленості Дмитро Іванович Донський у 1385 р. Його срібні монети називали «деньга», а мідні «пуло». Розвиток торгівельних відносин, суттєве зниження ваги монет руськими князями та великий вплив фальшивих монет на початку XVI ст. призвели до необхідності проведення першої грошової реформи.

Класичним визначенням грошової реформи є визначення економіста Олександра Васильовича Зайцева «Грошова реформа є складовим елементом антиінфляційної політики і спрямовується на усунення наслідків інфляції в грошовій сфері і створення монетарних

та економічних передумов для стабілізації грошей». Також він називає її радикальним методом «оздоровлення грошової системи» [1]. До проведення реформи веде цілий ряд передумов: створення нової країни, інфляція діючої валюти, збільшення кількості фальшивомонетників та інше. Грошова реформа — один з головних методів регуляції економічного стану держави.

Створення загальноросійської грошової системи було довгим процесом, початок якого потрібно шукати ще 20-х роках XV століття. Грошову реформу Олени Глинської 1535 року вважають заключним етапом цього процесу. Було створено нову грошову систему — повністю вільну від пережитків феодальної чеканки, а грошове виробництво стало централізованим.

До грошової реформи привів цілий ряд передумов. Однією з основних причин був великий обсяг іноземних монет всередині Московського князівства, що створювало плутанину і ускладнювало торгівлі зв'язки. Обіг чужої валюти сприяв збільшенню кількості фальшивомонетників, процвітали обріз і підмін. В 1530-ті роки через активну зовнішню політику Василя III виник дефіцит державного бюджету. Територія князівства збільшувалась, не вистачало коштів на зміцнення південноросійських кордонів, потрібна була єдина грошова система — виходом була реформа.

Її було розпочато 20 березня 1535 року вдовою Василя III, матір'ю та регентшею малолітнього Івана Грозного — Оленою Глинською. Суть реформи полягала у повній забороні прийому всіх монет старого зразка, введення десяткової форми розрахунку і упорядкуванні вагового вмісту рубля. Уряд Олени Василівни повністю відмовився від карбування мідних грошей, натомість чеканилися срібні монети, а для комерційних цілей — золоті. Кожна з них вагою 0,68 г. Для їх карбування використовувалися іноземні монети, що потрапляли на територію Московського князівства внаслідок торгівлі, і старі давньоруські монети. Рубль, полтина, гривня, алтин стали лише рахунковими поняттями і у вигляді монет не випускалися. Проведення реформи розділяють на три етапи: 1535, 1536 та 1538 роки. Перший етап 1535 року — березневий наказ Олени Василівни чеканити нові монети вагою 86,6 % від старої. Влада продовжує страчувати фальшивомонетників. Другий етап — вилучення старих монет і введення

нової «копійної» в Новгороді та Пскові. Третім (заключним) етапом стало поширення нової системи на Москву. Уряд Олени Глинської розпорядився, щоб з гривенки срібла (приблизно 204 г) стали робити 3 рубля (300 нових грошей вагою близько 0,67–0,68 г), а раніше чеканили тільки 2,6 рубля (260 старих новгородських грошей). На всіх монетах карбувалося ім'я Івана Грозного, государя всієї Русі. Нова монета стала легшою, ніж стара деньга, але за нею зберігалась назва «новгородська деньга», або просто «новгородка». Вони тепер карбувалися на всіх грошових дворах Росії. Залишилося таких дворів три — в Москві, Пскові і Новгороді. Трохи монет час від часу випускала Твер, однак істотного значення ці випуски не мали. Ця «новгородка» стала називатися копійкою, так як на ній зображений був вершник зі списом — «копейщик». Почався тривалий період єдиної срібної копійки на Русі [6, с. 100–105].

Колекціонування монет було популярне ще з часів стародавнього Риму, але це був естетично-художній інтерес. НумізMATика як наука з'явилася в 2-й половині XVIII століття, родоначальником став віденський нумізмат І. І. Еккель (1737–1738 рр.). Тепер це вже було не просто хобі колекціонерів, а збір задля історичного аналізу і оцінки [7].

В Російській імперії, як і у Європі, розвивалася наука про монети і у XVIII столітті з'являється цілий ряд робіт про чеканку грошей в удільних князівствах і змінах в обігу при правлінні уряду Олени Глинської.

Дізнатися про причини, проведення і наслідки реформи 1535 року ми можемо завдяки монетним скарбам і літописам. Велику роботу по аналізу і систематизації матеріалів виконали історики, нумізмати, економісти Російської імперії та радянського періоду. А продовжують вивчення цього питання сучасні науковці. Першим описав зміни в грошовому обігу 1535 року та вигляд нових монет російський археолог Олександр Дмитрович Чертков. В 1834 році вийшла його робота «Опис древніх російських монет». Праця систематизувала відомості про удільну чеканку. Його послідовниками стали С. І. Шодуар та Е. К. Гуттен-Чапський [7]. Проаналізував тогочасні літописні звістки та описав їх на сторінках своєї книги «Срібний рубль в Росії від його виникнення до кінця XIX століття» відомий нумізмат та економіст Іларіон Гнатович Кауфман в 1910 році [3]. Одним з найвидат-

ніших російських нумізматів кінця ХІХ століття – першої половини ХХ століття був Олексій Васильович Орешніков. Його називають «піонером російської нумізматики». В 1896 році вчений відтворив звід монет удільних князівств в своєму каталозі «Російські монети до 1547 року» [5]. Олексій Васильович відкрив метод історико-нумізматичного аналізу (один з шляхів аналізу та осмислення історії за допомогою нумізматичного дослідження). Його єдина класифікація давньоруських монет визнана всіма і до сьогодні є класичною.

За часів СРСР тема реформи 1535 року була актуальною, про що свідчить велика кількість робіт науковців. З радянських вчених до цієї теми зверталися Герман Олексійович Федоров-Давидов: «Монети свідки минулого. Популярна нумізматика» [9], Іван Георгійович Спаський: «Російська монетна система. Місце і значення російської монетної системи в світовому грошовому господарстві» [8], Олександр Олександрович Зімін: «Росія часів Івана Грозного» [2], Валентин Лаврентійович Янін. Найзначнішими сучасними дослідниками реформи впевнено можна назвати Аллу Сергіївну Мельникову («Російські монети від Івана Грозного до Петра Першого. Історія російської грошової системи з 1533 по 1682 рік») [4] та Валентина Лаврентійовича Яніна.

Весь час велися дискусії щодо року проведення реформи. І. Г. Спаський відносив початок до 1534 року [8]. О. О. Зімін не погодився з цими висновками і датував її 20 березня 1535 року, його підтримали А. С. Мельникова та В. Л. Янін [4, с. 14–28]. Ми використовуємо датування О. О. Зіміна тому, що саме 20 березня 1535 року Оленою Глинською було підписано «Березневий наказ», який і вважається початком реформи. Події до 1535 року являються передумовами, що призвели до грошової реформи.

Наслідками реформи став ряд якісних змін в економічному житті Московського князівства. Завдяки змінам в грошовому обігу зменшилася кількість фальшивомонетників, хоча повністю це не вирішило проблему. Створення грошової системи допомогло об'єднати російські землі навколо одного центру. Під час реформи було створено монетний двір, діяльність якого контролював уряд. Чеканка монети досягла нового технічного рівня. Поява нової монети сприяла нала-

годженню торгових зв'язків з іншими країнами, насамперед європейськими. Система мала велике значення для подальшого розвитку економіки країни та була незмінною, аж до правління Петра I. Вона стала підґрунтям для подальшого реформування валюти [8].

В результаті перегляду використаної літератури по даному питанню можна зробити висновки, що реформа 1535 року часів правління уряду Олени Глинської мала велике значення у формуванні монетної системи російської держави. Це був один з факторів, що допоміг об'єднати землі Московського князівства. Новостворена система стала основою для розвитку торгових та обмінних зв'язків, як з іноземними державами, так і всередині. Завдяки тому, що уряд працював налагоджено та по продуманому плану, реформу з указу вдалося втілити в життя. Проаналізувавши вивчені матеріали, ми можемо класифікувати її. За глибиною проведення реформу можна віднести до повного (радикального) типу, адже були кардинальні зміни в економічному житті і грошовому обігу Московського князівства, крім того вона проводилася під час приєднання нових земель (можна сказати, розширення держави). Ця реформа була неконфіскаційна, тому що проводилася повна заміна грошей. За строками проведення — паралельна, тривала кілька років і була поступовою.

Роботи вчених по реформі уряду Олени Василівни ми можемо розділити на два основні періоди, серед яких переважають наступні дослідники: дореволюційний (Орешніков та Кауфман) та радянсько-сучасний (Мельникова та Янін). Представники першого періоду визначили та окреслили основні риси цього історичного явища, а представники другого значно доповнили.

Таким чином, здійснивши реформу, московське князівство завершило формування загальноруської грошової системи, стабілізувало її та отримало чималий ресурс. Становлення грошової системи московського князівства заклало потужний економічний базис для його зміцнення та зростання.

1. Зайцев О. В. Гроші та кредит. Лекційне викладення: навч. посіб. / Олександр Васильович Зайцев. — Суми: Вид-во СумДУ, 2010. — 179 с.
2. Зимин А. А. Россия времен Ивана Грозного / Александр Александрович Зимин. — М.: Наука, 1982. — 184 с.

3. Кауфман И. И. Серебряный рубль в России от его возникновения до конца XIX века / Илларион Игнатьевич Кауфман. — М.: Либроком, 2012. — 268 с.
4. Мельникова А. С. Русские монеты от Ивана Грозного до Петра Первого. История русской денежной системы с 1533 по 1682 год / Алла Сергеевна Мельникова. — М.: Финансы и статистика, 1989. — 318 с.
5. Орешников А. В. Русские монеты до 1547 года / Алексей Васильевич Орешников. — М.: Типография А. И. Мамонтова, 1896. — 272 с.
6. Панкратов Д. Денежная реформа на Руси / Д. Панкратов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://d-pankratov.ru/archives/11332?fbclid=IwAR0VisBC5sUTkOKH1LqTvw9YJuUsSYKiNdPekA-qFjHjrxDf3_BHuqnQ9vs
7. Русская нумизматика [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ponjatija.ru/node/15302>
8. Спасский И. Г. Русская монетная система. Место и значение русской монетной системы в мировом денежном хозяйстве / Иван Георгиевич Спасский. — Л.: Издательство Государственного Эрмитажа, 1962. — 199 с.
9. Федоров-Давыдов Г. А. Монеты — свидетели прошлого. Популярная нумизматика / Герман Алексеевич Федоров-Давыдов. — М.: МГУ, 1985. — 176 с.

Лучінський І. А.

Добровільний флот — шлях з Одеси до Китаю (1880–1887 рр.)

У XIX ст. Одеса перетворюється на стратегічний порт імперії. Зокрема, система порто-франко (1819–1859 рр.) лише збільшила її стратегічне значення як у економічному, так і політичному векторі. Вже у листопаді 1869 р. було відкрито Суецький канал, який «проклав» новий шлях з Одеси до Далекого Сходу: «Одним з найекзотичніших торговельних зв'язків Одеси була торгівля з Далеким Сходом, що надавала місту статусу чайного порту Російської імперії», — зазначає Патриція Герлігі [1, с. 198]. Особливе місце у сполученні Одеси з Далеким Сходом посідає «Добровільний флот», котрий розглянутий на основі праць та джерел: «Добровільний флот. Нариси комерційного стану і діяльності 1880–1885 рр.» (1887) та «Правила і тариф сплати на перевезення пасажирів на пароплавах добровільного флоту» (1881).

На початку 1878 р. Московське товариство пароплавства клопотало про влаштування «Добровільного флоту», який «въ военное